tynyt 114 284 markkaa. Suurimmat menot ovat aiheutuneet painatuksesta ja postituksesta (202 953,60 markkaa) sekä palkoista ja palkkioista (sosiaaliturvamaksuineen 67 851,90 markkaa). Seuran omat menot olivat 7 815,20 markkaa ja tulot 10 320 markkaa. Vuoden 1994 alijäämä on 18 653,57 markkaa. Alijäämä on tarkoitus kattaa Virittäjän toimitus- ja painatuskulujen pienenemisestä kolmen seuraavan vuoden aikana saatavilla säästöillä. ■

Helsingissä 14. maaliskuuta 1995

VESA KOIVISTO
Kotikielen Seuran sihteeri

VANHAT KIRJAKIELET SYMPOSIUMIN AIHEENA TARTOSSA

Tarton yliopiston viron kielen laitos järjesti 7.–8. lokakuuta 1994 symposiumin *Läänemere areaali rahvaste kirjakeelte algusajad*. Juuri alkanut lukuvuosi oli yliopiston historiassa merkkivuosi, sillä symposiumin aattona (6.10.1994) tuli kuluneeksi 75 vuotta siitä, kun Eesti Vabariigi Tartu Ülikool käynnisti vironkielisen opetuksen; uuden itsenäistymisen jälkeen tätä opetusta on taas päästy jatkamaan. Toisaalta ajankohtaa varjosti syyskuun lopulla sattunut Estonia-lautan tuho, jossa menehtyi myös paljon tarttolaisia. Avatessaan symposiumin rehtori Peeter Tulviste luki Upsalan yliopiston virolaissyntyisen lehtorin Raimo Raagin kirjeen, jossa tämä ilmoitti jäävänsä saapumatta: hänen upsalalaisia kollegoitaan oli menehtyneiden joukossa. Estonian uhrien muistoksi pidettiin hiljainen hetki.

Symposiumissa kuultiin 24 puheenvuoroa, joiden esittäjät olivat Suomesta (13), Virosta (7), Latviasta (3) ja Ruotsista (1). Kokouskieliksi oli ilmoitettu viro ja suomi, mutta esitelmän saattoi pitää myös englanniksi, saksaksi tai venäjäksi. Paria saksankielistä esitelmää lukuun ottamatta puheenvuoroissa käytettiin vain suomea ja viroa. Saapumatta jäi Raimo Raagin lisäksi neljä tutkijaa. Valitettavaa oli etenkin vilnalaisen A. Piročkinasin tulon peruuntuminen, koska näin jäi kuulematta ainoa liettua-aiheinen esitelmä.

SUKUKIELIÄ JA KIELIKOSKETUKSIA

Avauspuheen jälkeisessä plenaariesitelmässä Tarton yliopiston kunniatohtori Kalevi Wiik (Turun yliopisto) hahmotteli suomalais-ugrilaisten varhaisen asuinalueen lähteinään eri vuosituhansien tilanteisiin perustuvat kulttuurien levikkikartat. Uralilaista kantakieltä olisi puhuttu n. 10 000 vuotta sitten nykyisen Saksan sekä useiden Itämeren ja Skandinavian maiden alueella. Wiikin mukaan indoeurooppalaisten kielten leviäminen uralilaisille alueille ei johtunut ihmisten siirtymistä vaan maanviljelyn leviämisestä, ts. maata viljelevä väestö oli nielaissut metsästystä ja kalastusta harjoittavan. Wiik myönsi, että kielellisesti yhtenäisten kulttuurien olettaminen voi olla virhelähde, mutta hän toivoi piirtämänsä kartan saavan ainakin kuulijoiden mielikuvituksen liikkeelle.

Åbo Akademin emeritusprofessorin Mauno Kosken aiheena oli suomen ja viron kontrastiivinen tarkastelu 1600-luvulla. Vielä 1500-luvulla viroa pidettiin suomen, liiviä puolestaan viron murteena; kieliä alettiin tarkastella kontrastiivisesti vasta vuoden 1700 jälkeen. Aikaansa edellä oli Kosken mukaan Turun Akatemian professori Mikael Wexionius (Gyldenstolpe), joka Epitome-teoksessaan jo 1600-luvun puolivälissä selvitteli mm. viron ja suomen yhtäläisyyksiä.

Muusa Savijärvi ja Hannu Remes Joensuun yliopistosta käsittelivät esitelmissään karjalaa ja viroa. Savijärvi oli tehnyt kesällä kenttätyötä Karjalan tasavallassa ja kertoi, miten karjalan kirjakieli toimi käytännössä. Remeksen aiheena oli Julius Krohnin 1872 julkaisema *Wiron Kielioppi Suomalaisille*. Oppikirja oli ensimmäinen suomenkielinen viron kieliopin esitys, otteeltaan kontrastiivinen ja tarkoitettu yliopistoopetukseen. Remes tarkasteli Krohnin Vironharrastusta, kieliopin syntyä ja sisältöä sekä sen saamaa vastaanottoa (mm. August Ahlqvistin Kielettären positiivista arvostelua).

SUOMEN KIELEN KONEMUOTOISET AINEKSET

KKTK:n (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen) ATK-aineistoja ja niiden käyttöä esitteli kaksi tutkijaa. Keskuksessa työskentelevä Liisa Nuutinen kertoi, mitkä vanhan kirjasuomen korpukset on ehditty saada tietokonelukuiseen muotoon: 1500- ja 1600-luvulta Agricolan teokset, Finnon virsikirja, ensimmäinen Raamattu ja Florinuksen Kirkkolaki sekä 1700-luvulta Ruotsin valtakunnan laki, Lizeliuksen Suomenkieliset Tieto-Sanomat ja pari Gananderin julkaisua. Lisää on tulossa lähiaikoina, mm. Martin maanlaki, Maskun Hemmingin Piae Cantiones -suomennos sekä vanhan suomen tutkijalle tärkeä Gananderin sanakirja. Ulkopuoliset voivat keskuksen luvalla käyttää ATK-aineistoja tutkimustarkoituksiin; vanhan kirjasuomen korpuksiin pääsee Internet-verkon kautta.

Tottunut ATK-aineistojen käyttäjä Silva Kiuru (Helsingin yliopisto) selostikin, mitä tietoja tutkija saa irti konemuotoisesta 1642-vuoden Bibliasta. Suurta hyötyä ATK:sta on morfologisen variaation tutkimisessa, sillä tietokoneella saa hetkessä selville eri varianttien taajuussuhteet. Esimerkkeinä tutkimistaan tapauksista Kiuru mainitsi ind. preesensin yks. 3. persoonan, kieltoverbin mon. 3. persoonan, akt. 2. partisiipin, konsonanttivartalot, imperatiivin mon. 2. persoonan sekä inessiivin. Tietokone selvittää helposti, että Bibliassa on lähes säännöllisesti *ei* pro *eivät*, *vapisee* pro *vapisepi*, *tulkaat* pro *tulkaatte*, *nämät* pro *nämä*, *laisa* pro *laissa*, *kuollunna* ja *isätöinnä* pro *kuolleena* ja *isättömänä*. Määrätapauksissa tutkijan on syytä pyytää esiin tekstiyhteys, sillä esim. *wapisepi* osoittautui mon. partitiiviksi (lue: *vapisepii*) eikä yks. 3. persoonan muodoksi.

Sanakirjaprojektien parissa työskentelevät KKTK:n edustajat esittelivät myös sanastotutkimuksiaan. (Vanhan kirjasuomen sanakirjan 2. osa ilmestyi loppuvuodesta 1994.) Keskuksen johtaja Raimo Jussila, joka on aiemmissakin yhteyksissä tarkastellut Agricolan sanavaroja, oli valinnut aiheekseen vanhan kirjasuomen yhdyssanat ja niiden vertailun nykykieleen. Yleiskatsauksen jälkeen Jussila keskittyi *elämä(n)*-alkuisiin yhdyssanoihin, jotka hän oli poiminut Agricolalta sekä vuoden 1642 Bibliasta. Näiden vertailuaineistoina olivat KKTK:n laajat sanakirjat (Vanhan kirjasuomen, Lönnrotin ja Suomen murteiden sanakirja sekä Taajuussanasto, Suomen kielen perussanakirja ja Nykysuomen sanakirja). Vain muutama Jussilan esittelemistä yhdyssanoista (yhteensä 262) oli kielen vakiintunutta leksikkoa (esim. *elämäkerta*, ▷

elämäntapa, - *aika*, -*lanka*, -*meno*).

Raimo Jussilan kollega Riitta Palkki oli rajannut aiheekseen ensimmäisessä suomalaisessa Raamatussa esiintyvät puiden ja pensaiden nimet, joiden pohjalta hän tarkasteli suomentajien sananvalintaongelmia. On ollut vaikeaa löytää sopiva suomalainen vastine sellaisille kasveille, joita ei tavata pohjoisessa. Niinpä raamatunsuomentajien *katava*, *lehmus*, *saarni* ym. eivät välttämättä ole nykysuomen katajia, lehmuksia ja saarneja, vaan aivan muita puulajeja.

AGRICOLASTA ENSIMMÄISEEN ROMAANISUOMENNOKSEEN

Agricolan suomennoskielen analyyttiset ja synteettiset rakenteet olivat kääntäjän ja klassisten kielten tuntijan Marja Itkonen-Kailan aiheena. Agricolan käännösratkaisuja Itkonen-Kaila on aiemmin käsitellyt mm. Virittäjän palstoilla. Tutkija totesi, että Agricolan UT:n lähtökielistä latina ja kreikka suosivat synteettisiä rakenteita (infinitiivejä ja partisiippeja), saksa ja ruotsi taas analyyttisia (rinnasteisia tai alisteisia lauseita). Itkonen-Kailan mukaan Agricolan modaali- ja temporaalirakenteet pohjautuvat lähes säännöllisesti klassisten kielten malliin (esim. fraasi *vastasi sanoen* on kreikan ja latinan mukainen formula). Toisaalta Agricola saattaa käyttää esimerkiksi partisiippi- ja finaalirakenteita itsenäisesti, vaikka kaikissa lähtöteksteissä on analyyttinen ilmaus. Tutkija totesi, että lähtökielten vaikutus tuntuu selvästi nimenomaan syntaksissa. Klassiset kielet ovat usein antaneet Agricolalle sysäyksen suomelle ominaisen synteettisen rakenteen käyttöön.

Ilkka Savijärvi Joensuun yliopistosta vertaili Jaakko Finnoa ja Maskun Hemminkiä suomalaisen virsirunouden ja suomen kielen kehittäjinä. Vertailtavina kielenpiirteinä olivat mm. diftongireduktio (Hemmingin erikoisuus), *i*-loppuisen diftongin edellinen astevaihtelu (esim. *annoi – antoi*), ominaisuudennimien taivutus (*vääryyden – vääryyn*), 1. ja 2. persoonan pronominit (*mä*, *sä* ym.), verbin yks. 3. persoona (*saa – saap – saapi*) sekä sanaston piirteet. Tutkija totesi Hemmingin Finnoa johdonmukaisemmaksi kielenkäyttäjäksi, joka oli pohtinut suomen kielen mahdollisuuksia edeltäjäänsä syvällisemmin. Hemmingin sanavaroja Savijärvi esitteli Virittäjän sivuilla jo 1989, tuolloin vielä manuaalisen laskutavan vuoksi likiarvoihin turvautuen; nykyään Maskun Hemmingin kieleen pääsee käsiksi tietokoneella.

Ensimmäisen Raamatun kieltä sivuttiin useassa edellä mainitussa esitelmässä. Helena Sulkala Oulun yliopistosta ei ollut rajannut esitystään ensimmäiseen Raamattuun, vaan tarkasteli raamatunsuomennoksia in corpore käännösteorian näkökulmasta. Maininnan saivat kaikki suomalaiset raamatuntekstit: Agricolan UT, 1642-vuoden Biblia, Florinuksen ja Lizeliuksen editiot, Ingmanin ehdotus (1859), vuoden 1938 Raamattu sekä tuorein suomennos. Sulkala käsitteli sisällön ja kielellisen muodon ongelmaa sekä perinteen merkitystä. Uusimmassa suomennoksessa on pyritty niin kielen dynaamisuuteen kuin historialliseen tarkkuuteen.

Pirkko Forsman Svensson Uumajan yliopistosta vertaili esitelmässään 1600-luvun saarnojen potentiaaleja toisaalta Agricolan, toisaalta 1600-luvun muiden kirjoittajien kielenkäyttöön. Agricolan teksteissä potentiaali on kaksi kertaa niin yleinen kuin 1600-luvun saarnakielessä, jossa potentiaalit ovat virsistä ja Raamatusta saatua lainatavaraa. Runotuotteissa (mm. Hemmingin virsissä) potentiaali on riimin ja rytmin apuneuvo. Myöhemmän tutkimuksen osoitettavaksi jää, kotiutuiko potentiaali kirjasuomeen jo 1700-luvun pohjalaisten kirjoittajien sekä kansanrunouden harrastuksen vaikutuksesta vai vasta viime vuosi-

sadan (itäisen) kielenuudistuksen myötä.

Varhaisnykysuomeen päästiin Irmeli Pääkkösen (Oulun yliopisto) esitelmässä, jonka aiheena oli Helsingin yliopiston ensimmäisen suomen lehtorin Carl Niclas Keckmanin romaanisuomennos Kultala (1834). (Pääkkösen Keckmania käsittelevä kirja *Suomalainen sydämestä* ilmestyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemana juuri Tarton symposiumin aikoihin.) Esitelmänpitäjä tarkasteli ensimmäisen romaanisuomennoksen kieltä vertaamalla sen nykylukijaa oudostuttavia kielenpiirteitä vanhan kirjasuomen, kansankielen ja nykyisen kirjakielen ratkaisuihin; tarkasteltavana oli myös saksalainen lähtöteksti. Lehtori Keckman oli aikansa parhaita suomen taitajia; hänen kielelliset ratkaisunsa antavat käsityksen toisaalta hänen käännöstekniikastaan, toisaalta siitä, millaista hänen mielestään oli hyvä ja luettava suomen kieli.

VIROLAISIA TUTKIJOITA

Virolaisia kollegoita olivat askarruttaneet ennen kaikkea vanhan kirjaviron leksikko ja verbimorfologia. Sanaston tutkijoita oli kolme, kaikilla aineistona 1600-luvun tekstit. Arvo Krikmann (Eesti Keele Instituut) tarkasteli plenaariesitelmässään uskonnollisen kirjallisuuden sanapareja (esim. *sõna ja tegu*, *viha ja vaen*, *usk ja lootus*). Krikmann oletti vanhan hartauskirjallisuuden ja kirkkolaulun juurruttaneen sanaparit virolaiseen fraasistoon, lauluperinteeseen ja jopa kaunokirjallisuuteen. Kuulijan mieleen tulivat etsimättä suomalaisen (ja ruotsalaisen) raamattutyylin suosimat paratagmat.

Toinen sanaston tutkija Valve Kingisepp Tarton yliopistosta esitteli Heinrich Stahlin saksalais-virolaisen tulkkisanakirjan (1637) käännösvastineita: runsaslukuisia vironkielisiä synonyymeja (esim. *Tödten – Tapma/huckama/surretama/surnux löhma*), arkaistisia ilmauksia ja käännöslainoja. Aihe oli kiinnostava vanhan kirjasuomen leksikografeille jo siitäkin syystä, että suomen kielestä ilmestyi samoihin aikoihin useita tulkkisanakirjoja (1637 Schroderuksen, 1644 Variarum rerum vocabula ja 1678 Florinuksen). Tarton yliopistoa edusti myös kolmas virolainen leksikologian tutkija Külli Habicht, joka tarkasteli viron vanhimpien sanakirjojen *us*-päätteisiä abstraktisubstantiiveja. Aineistona olivat 1600- ja 1700-luvun kaksikieliset sanakirjat, joista vanhin oli juuri Stahlin tulkkisanakirja.

Viron verbimorfologiaa käsitteleviä esitelmiä oli niin ikään kolme. Vanhinta kielenvaihetta edustivat Georg Müllerin 1600-luvun alussa kirjoittamat saarnat, joiden verbien persoonataivutusta esitteli Karl Pajusalu (Tarton ja Turun yliopisto). Jaak Peebon (Tarton yliopisto) aiheena oli ind. preesensin yks. 3. persoona Johannes Gutslaffin käsikirjoitukseksi jääneessä raamatunkäännöksessä (1600-luvun puolivälistä). Kristiina Ross (Eesti Keele Instituut) puolestaan tarkasteli verbimuotojen kääntämistä ensimmäisessä vironkielisessä Raamatussa (1739), jolla on ollut yhtä suuri vaikutus viron kielen kehitykseen kuin vuosisataa varhemmalla Bibliallamme suomen kieleen. Ross pyrki selvittämään, perustuivatko Korkeaveisun finiitti- ja nominaalimuodot saksankielisiin raamatunkäännöksiin vai oliko ne ehkä käännetty suoraan hepreankielisestä originaalista.

Kotiyliopistoonsa Oulusta saapunut viron lehtori Heli Laanekask esitelmöi 1800-luvulla eläneestä saksalaisesta Baltian maiden ihailijasta. Tämä oli J. L. von Parrot, joka Liivinmaalla käydessään kiinnostui viron kielestä ja julkaisi kotimaassaan 1828 Itämeren maita ja kansoja käsittelevän teoksen. Ajalle oli tyypillistä kiinnostus kielten menneisyyteen, ja von Parrot kaavaili viron sukulaisiksi kelttiläisiä kieliä. Muinaiskeltti taas olisi ollut maailman alkukieli, jota Nooa ja hänen jälkeläisensä puhuivat Ara-

▷

ratin alueen alkukodissa! Jos mennään historiassa vuosisadan verran taaksepäin, tulevat vastaan oman Daniel Jusleniuksemme alkuaikojen haihattelut.

LÄTIN JA LIIVIN KIELEN VAIHEITA

Latvian yliopistosta oli saapunut kolme edustajaa. Agricolan aikaista lätin kieltä oli tutkinut Péteris Vanags, jonka aiheena oli alasaksan vaikutus 1500-luvun lätin kirjakieleen. Alasaksaa oli Latviassa kuultu 1200-luvulta lähtien, ja 1500-luvun Riiassa oli runsaasti kaksikielisiä saksan ja lätin puhujia. Alasaksa vaikutti vanhan kirjakielen ortografiaan, sanastoon ja rakenteeseen, koska vanhimmat protestanttiset tekstit käännettiin saksalaisista lähteistä.

Vanagsin kollegan Lidija Leikuman plenaariesitelmä oli kuin Vanagsin esityksen jatkoa. Leikuma kertoi, miten 1500-luvulla muotoutuneen alalatvialaisen kirjakielen oheen syntyi »lätin toinen kirjakieli». Latgalen alueen katolinen väestö alkoi 1700-luvulla käyttää sikäläisiin ylälatvialaisiin murteisiin perustuvaa kirjakieltä (ensimmäiset tuotteet jesuiittojen laatimia). Vanhan kirjakielen ortografia perustui saksan, uuden tulokkaan sitä vastoin puolan oikeinkirjoitusjärjestelmään. Latvian toisen kirjakielen kehitys pääsi hyvään alkuun maan itsenäistyttyä 1918, tyrehtyi neuvostovallan aikana, mutta on viime vuosina saanut uutta vauhtia.

Liivin kielen kehitysvaiheita pohti Tõnu Karma, joka oli otsikoinut esitelmänsä kysymykseksi: »Kas liivi keel on juba valmis?» Suomen- ja vironkielisiä kirjoja alettiin painaa jo 1500-luvulla, kun taas ensimmäiset liivin kielen kehityksen kannalta tärkeät kirjat painettiin vasta 1800-luvulla. Karma esitteli viime vuosisadalla käytetyt ortografiat (F. J. Wiedemannin tarkekirjoitustyyppisen ortografian sekä lätin kielestä tutun vanhan systeemin) ja niiden jatkoksi v. 1920 virolais-suomalaisena yhteistyönä syntyneen reformin. Tämän L. Kettusen ja O. Looritsin luoman oikeinkirjoitusjärjestelmän pohjana oli lätin uusi ortografia, johon oli lisätty kirjainmerkkejä suomesta ja virosta. Karma vastasi otsikossa esittämäänsä kysymykseen vertaamalla kirjakielen kehitystä Tallinnan kaupunkiin: »Kirjakeelega on sama lugu kui Tallinna linnaga, mis ei saa kunagi valmis ega tohigi valmis saada.»

Symposiumin teema rajasi esitelmien aiheet melko tarkoin: jos tarkasteltavina ovat Itämeren alueen kansojen varhaiset kirjakielet, kyseeseen tulee 1500-luvulta 1800-luvun loppupuolelle ulottuva ajanjakso. Suomen, Viron ja Latvian kirjakielet syntyivät 1500-luvulla reformaation vaikutuksesta, joten tutkijoiden aineistona oli yleensä uskonnollinen kirjallisuus. Mainitut kansat elivät vuosisatoja alistussuhteessa germaanisia kieliä puhuviin, ja niiden kirjakieleen tuli vieraita vaikutteita, suomeen ruotsista, viroon ja lättiin saksasta. Eri kielten vaiheissa on paljon yhteistä, ja etenkin suomalaisten ja virolaisten esitelmissä toistuivat samantapaiset ongelmat. Useassa puheenvuorossa esiteltiin mm. sanaston piirteitä (Jussila, Palkki, Savijärvi, Habicht, Kingisepp, Krikmann) ja morfologista variaatiota (Kiuru, Savijärvi, Pajusalu, Peebo) tai pohdittiin raamatunkääntäjien ratkaisuja (Itkonen-Kaila, Sulkala, Ross). Yhteinen piirre Suomen ja Baltian maiden historiassa on tietenkin myös 1920-luvun kynnyksellä toteutunut itsenäistyminen, mutta tämä vaihe jää jo symposiumin teeman ulkopuolelle.

Esitelmistä toimitetaan Tarton yliopistossa julkaisu, jonka painatuskustannuksiin osallistuvat myös symposiumissa mukana olleet suomen laitokset. ■

PIRKKO FORSMAN SVENSSON
Umeå Universitet, 90187 Umeå